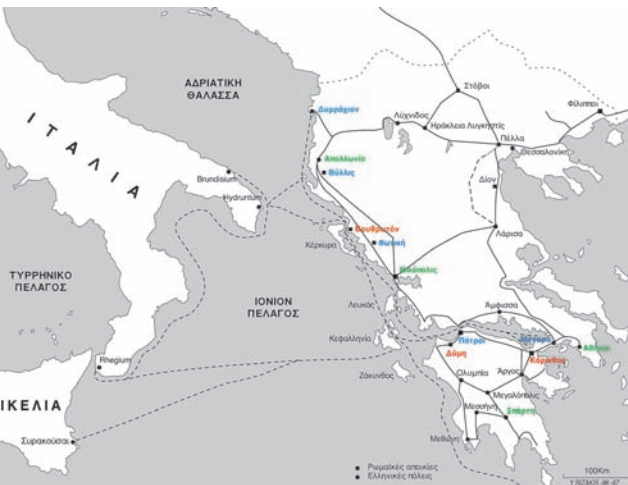

Ρωμαϊκή περίοδος (146-267 π.Χ.)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΡΙΖΑΚΗΣ

106

106. Θαλάσσιες οδοί επικοινωνίας ανάμεσα στην Ελλάδα και την Ιταλία κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορικής εποχής (σχέδιο Υ. Ριζάκη). Στον χάρτη περιλαμβάνονται οι σημαντικότερες πόλεις καθώς και το οδικό δίκτυο το οποίο συνδέει τις ρωμαϊκές αποικίες και τις παραδοσιακές ελληνικές πόλεις.

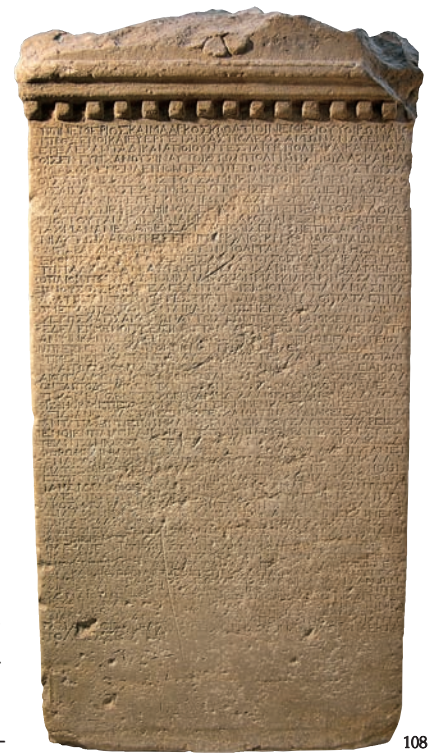
107. Κάτω Αχαΐα (αρχαία Δύμη). Επιστολή του ανθυπάτου της Μακεδονίας σχετική με την τύχη των πρωταίτων του αντιρωμαϊκού κινήματος της Δύμης κατά το 145/4 π.Χ. Cambridge, Fitzwilliam Museum.

107

Η ρωμαϊκή κυριαρχία που επεβλήθη στην Πελοπόννησο μετά το θλιβερό πέρας του λεγόμενου «Αχαϊκού πολέμου» (146 π.Χ.) ανέτρεψε την πολιτική, οικονομική, εν μέρει και την κοινωνική ισορροπία που η ίδια η Ρώμη είχε επιβάλει, από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ., στηρίζοντας τη διεύρυνση της Αχαϊκής Συμπολιτείας σε ολόκληρη τη χερσόνησο. Ως γνωστό η επέκταση αυτή έγινε σε βάρος ακόμη και πιστών της συμμάχων (όπως η Σπάρτη, η Μεσσήνη και η Ήλιδα), αφού μια παρόμοια ενέργεια εξυπηρετούσε καλύτερα και τα δικά της επεκτατικά σχέδια. Με τη στρατιωτική συντριβή στην Κόρινθο και τη διάλυση της Συμπολιτείας η Ρώμη έθεσε οριστικό τέρμα στην πολιτική και διοικητική ενοποίηση της χερσονήσου επαναφέροντας τον διοικητικό κατακερματισμό που ίσχυε πριν από την ίδρυση του Αχαϊκού Κοινού. Σύμφωνα με τη νέα πολιτική, η τύχη κάθε επιμέρους πόλης ρυθμίστηκε χωριστά. Ένα μέρος της χώρας της Κορίνθου δημεύτηκε από τη Ρώμη και κατέστη δημόσια γη (*ager publicus*) και οι φιλικές προς αυτή πόλεις, όπως η Σικυώνα, η Σπάρτη, η Μεσσήνη και η Επίδαυρος ανακηρύχθηκαν ελεύθερες, καθεστώς που τις έθεσε στην κορυφή της νέας πολιτικής και διοικητικής ιεραρχίας της χερσονήσου. Η νέα οργάνωση ευνόπησε, ωστόσο, και άλλες πόλεις που ανήκαν στην κατηγορία των φόρου υποτελών, όπως για παράδειγμα η Πάτρα και το Άργος: η πρώτη κατέστη πιθανώς το κέντρο του αναδιοργανωθέντος Αχαϊκού Κοινού ενώ η δεύτερη του νεότευκτου Αργολικού. Η ανάδειξη της Πάτρας έγινε σε βάρος πρωτίστως του Αιγίου, της ιστορικής πρωτεύουσας των Αχαιών, αλλά και της γειτονικής Δύμης, της οποίας τα εχθρικά προς τη Ρώμη αισθήματα, γνωστά από το παρελθόν, εκδηλώθηκαν, με βίαιο τρόπο, ένα μόλις χρόνο μετά την καταστροφή της Κορίνθου (145/4 π.Χ.), με ανοιχτή εξέγερση, της οποίας η θλιβερή κατάληξη περιγράφεται σε ένα μοναδικό επιγραφικό κείμενο (εικ. 107). Σε γενικές γραμμές η Ρώμη έδειξε παντελή αδιαφορία για την τύχη των πόλεων και υποβάθμισε συστηματικά τον οιοδήποτε πολιτικό και οικονομικό τους ρόλο. Η Δύμη δεν ήταν εξαίρεση.

Η νέα χωροταξική και διοικητική διευθέτηση φαίνεται πως είχε ευνοϊκές επιπτώσεις στην οικονομική ζωή των φιλικών προς τη Ρώμη πόλεων. Μια μικρή ελπίδα τόνωσης των εμπορικών δραστηριοτήτων γεννήθηκε, κυρίως από τη διαρκώς αυξανόμενη εγκατάσταση Ιταλών και Ρωμαίων εμπόρων, σε πολλά πελοποννησιακά αστικά κέντρα (Πάτρα, Αίγιον, Άργος, Γύθειο, Μεσσήνη, Κλείτωρ, Μεγαλόπολη, Ήλιδα), αλλά δυστυχώς η παρουσία αυτή προσέφερε μεν πλούτο στους επήλυδες, αλλά η προστιθέμενη αξία στα οικονομικά των πόλεων ήταν αναμφίβολα ελαχί-

108

στη, ιδιαίτερα κατά τον 1ο αι. π.Χ., όταν η έκρηξη της πειρατείας, οι Μιθριδατικοί και στη συνέχεια οι εμφύλιοι πόλεμοι θα απορρυθμίσουν εντελώς την ασθμαίνουσα οικονομία και θα οδηγήσουν σε μια βαθιά γενικευμένη ύφεση, της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά ήταν η σταδιακή μείωση της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής, καθώς και του εμπορίου, τόσο σε περιφερειακό όσο και σε ευρύτερη κλίμακα. Η ζοφερή αυτή εικόνα της οικονομίας εξηγεί την απουσία νομισματοκοπίας, την περιορισμένη νομισματική κυκλοφορία και την τρομακτική έλλειψη ρευστότητας, η οποία, σε συνδυασμό με τη γενικότερη οικονομική δυσπραγία και την κρίση, προκαλούν αύξηση στο κόστος δανεισμού των πόλεων με ολέθριες συνέπειες για την ασθμαίνουσα τοπική οικονομία, που μαθηματικά οδηγείται στη χρεοκοπία, καθώς το υψηλό κόστος των δανείων που συνάπτονται με Ρωμαίους τραπεζίτες γονατίζει κυριολεκτικά τις πόλεις και οδηγεί στην εξάντληση και των τελευταίων πηγών πλούτου (εικ. 108). Η δημογραφική και οικονομική κρίση που θα συνεχιστούν χωρίς διακοπή και έως το τέλος της λεγόμενης δημοκρατικής περιόδου, θα λάβουν τέτοιες δραματικές διαστάσεις, ώστε η Ρώμη αναγκάζεται να επέμβει και να λάβει επείγοντα μέτρα για την αποφυγή της κατάρρευσης που απειλούσε το ίδιο της το σύστημα.

Τα πρώτα μέτρα για τη δημογραφική και οικονομική ανάκαμψη της ελληνικής Χερσονήσου θα ληφθούν από τον Καίσαρα (44 π.Χ.), η ολοκλήρωσή τους όμως θα καταστεί δυνατή από τον Οκτάβιο, μετά το Άκτιο (31 π.Χ.), η βασιλεία του οποίου εγκαινιάζει μακρά περίοδο ειρήνης και σταθερότητας, προσφέροντας, για πρώτη φορά στις ελληνικές πόλεις ευνοϊκές προϋποθέσεις για τη διοικητική, δημογραφική και οικονομική αναδιοργάνωσή τους, προκειμένου να διευκολυνθεί η επιτυχής ένταξή τους στο νέο αυτοκρατορικό σύστημα. Το τελευταίο κατέστη δυνατόν χάρη σε μια γενναία διοικητική μεταρρύθμιση, η οποία ανέτρεψε παντελώς την προηγούμενη ισορροπία. Στη θέση του κατακερματισμού του ελληνικού κόσμου σε αναρίθμητα μικρά κέντρα που είχε επιβληθεί από τον Φλαμίνιο, για πολιτικούς λόγους, τον 2ο αι. π.Χ., επιλέγονται τώρα συνειδητά ορισμένες μεγάλες παλαιές ιστορικές πόλεις (Άργος, Μεσσήνη, Σπάρτη και σε πολύ μικρότερο βαθμό Μεγαλόπολη, Μαντίνεια, Τεγέα, Σικυώνα και Ήλιδα)

109

110

108. Γύθειο. Τιμητικό ψήφισμα με το οποίο οι Γυθαέτες ευχαριστούν τους Ρωμαίους Κλοάτιοι για την παραχώρηση δανείου στη μαστιζόμενη από την οικονομική κρίση πόλη τους (71-70 π.Χ.). Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

109. Πάτρα. Επιτύμβια επιγραφή ύστερων ρωμαϊκών χρόνων με παράσταση του μονομάχου και τα στεφάνια των νικών του. 2ος-3ος αι. μ.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών.

110. Πάτρα. Ερείπια του ρωμαϊκού αμφιθεάτρου-σταδίου που έχει εν μέρει ανασκαφεί στην Άνω Πόλη. Χρονολογείται στο πρώτο μισό του 2ου αι. μ.Χ. όπως και το ωδείο (εικ. 694) που βρίσκεται σε κοντινό σημείο (εικ. 695) στα νοτιοανατολικά.

111

111. Πάτρα. Γενέθλια κοπή της πόλης των χρόνων της βασιλείας του αυτοκράτορος Δομιτιανού (1ος αι. μ.Χ.). Αθήνα, Νομισματικό Μουσείο.

112. Ήλις. Άποψη του χώρου όπου διασταυρώνονται οι τρεις βασικοί οδικοί άξονες της Ήλιδος. Σε πρώτο επίπεδο διακρίνονται τα λείψανα του ναού των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, ιδρυμένου γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ., με σκοπό να τιμηθεί ο Νέρων για τη συμμετοχή του στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Η λατρεία των θεοποιημένων αυτοκρατόρων ήταν πολύ διαδεδομένη στις πόλεις και στα ιερά του ρωμαϊκού κόσμου, στην Ολυμπία μάλιστα είχε μετατραπεί σε ναό τους το Μητρώον, πανάρχαιο ιερό της Μητέρας των θεών.

113. Πάτρα. Τιμητική επιγραφή για τον αυτοκράτορα Αδριανό, σωτήρα και κτίστη της πόλης, 128/9-132 μ.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών.

114. Ολυμπία. Ανδριάντας του αυτοκράτορα Αδριανού. Αρχαιολογικό Μουσείο Ολυμπίας.

112

αλλά και νεότευκτες ρωμαϊκές αποικίες (Κόρινθος, Δύμη, Πάτρα), στις οποίες παρέχονται πολιτικά και οικονομικά προνόμια για να ανταποκριθούν καλύτερα στον νέο τους ρόλο (εικ. 106). Συγκεκριμένα, ενθαρρύνεται ή και επιβάλλεται ακόμα η δημογραφική τους ενίσχυση καθώς και η διεύρυνση της χώρας τους και επομένως της καλλιεργήσιμης γης τους. Ορισμένες ιδιαίτερα πόλεις, όπως, για παράδειγμα, η Κόρινθος, η Πάτρα και η Σπάρτη προικοδοτούνται και με εξωτερικές κτήσεις, που υποχρεώνονται να πληρώνουν επίσιο φόρο (*vectigalia*) στη μητρόπολη από την οποία εξαρτώνται (*civitates adtributae*). Σε κάθε περίπτωση τα νέα κέντρα αποτελούν τη ραχοκοκαλιά της νέας διοικητικής οργάνωσης της Επαρχίας της Αχαΐας, τις ατμομηχανές πάνω στις οποίες στηρίζεται η οικονομική ανάκαμψη και η ευημερία της περιφέρειας, καθώς αυτές βρίσκονται κατά το μήκος εμπορικών θαλάσσιων ή χερσαίων οδών, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα τη ρωμαϊκή κυριαρχία και διευκολύνοντας τον διοικητικό και φορολογικό έλεγχο από τη Ρώμη. Η εξέλιξη αυτή συντελείται αναμφισβήτητα σε βάρος των μικρών πόλεων που εγκαταλείπονται στο περιθώριο, καταρρέουν οικονομικά και περνούν ολοκληρωτικά στην αφάνεια.

Οι δημογραφικές επεμβάσεις που επιχειρήθηκαν στην αρχή της αυτοκρατορικής περιόδου, δεν άργησαν να αποφέρουν καρπούς. Πράγματι, η ανάκαμψη καθίσταται περισσότερο εμφανής από την εποχή των Φλαβίων, συγκεκριμένα τη βασιλεία του Δομιτιανού (εικ. 111), και αφορά όλους τους τομείς της οικονομίας. Για πρώτη φορά, ύστερα από πολλές δεκαετίες παρατηρείται αύξηση της γεωργικής παραγωγής που δεν οφείλεται μόνον στην αύξηση των καλλιεργήσιμων εδαφών αλλά και στην εξειδίκευση ή την εντατικοποίηση της παραγωγής. Οι τελευταίες πρακτικές παρατηρούνται κυρίως στο πλαίσιο ορισμένων μεγάλων κέντρων (π.χ. αποικιών), όπου η παρουσία μεγάλου αριθμού αγροικιών εξυπηρετεί με τον καλύτερο τρόπο τις επισιτιστικές

ανάγκες των νέων αστικών κολοσσών. Παρόμοια οργάνωση της παραγωγής παρατηρείται και στη Σπάρτη, όπου παρά τις διαφοροποιήσεις όσον αφορά το οικιστικό μοντέλο, διαπιστώνεται κι εδώ εντατικοποίηση των γεωργικών δραστηριοτήτων στην ύπαιθρο πλησίον της πόλης με στόχο την καλύτερη τροφοδοσία της.

Οι καλές γενικές συνθήκες ευνοούν την ανάπτυξη και των δευτερογενών τομέων της οικονομίας που είχαν υποστεί καθίζηση κατά την προηγούμενη περίοδο. Η βιοτεχνία και το εμπόριο γνωρίζουν εντυπωσιακή ανάπτυξη σε πολλές πελοποννησιακές μητροπόλεις, χάρη στις σημαντικές δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις που βελτιώνουν τις αστικές αλλά και περιφερειακές υποδομές και διευκολύνουν την επικοινωνία και τη μετακίνηση ανθρώπων και αγαθών. Η συσσώρευση πλούτου από τις διάφορες οικονομικές δραστηριότητες, που θα γνωρίσουν κορύφωση τον 2ο αι. μ.Χ., παρέχει την ευκαιρία σε πολλές πόλεις να υλοποιήσουν μεγάλης κλίμακας πολεοδομικές

επεμβάσεις, υδραυλικές εγκαταστάσεις και λαμπρά δημόσια και ιδιωτικά κτήρια (εικ. 110). Η επιβλητική εικόνα των πελοποννησιακών μητροπόλεων αυτής της περιόδου αποτυπώνεται στην περιγραφή του Πausανία –που τις επισκέπτεται λίγα χρόνια μετά τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.– και επιβεβαιώνεται από τα σωζόμενα ερείπια και τα νεότερα αρχαιολογικά ευρήματα (εικ. 112). Η εικόνα αυτή μεγαλείου και πλούτου που αντανακλά την ευμάρεια της αυτοκρατορίας αλλά και την επιδεικτική μανία της τοπικής άρχουσας τάξης (εικ. 166, 168), βρίσκει στο πρόσωπο του Αδριανού αλλά και των άμεσων διαδόχων του τους πλέον γενναιόδωρους εκπροσώπους της (εικ. 113, 114). Αντίθεση στη λαμπρή αυτή εικόνα αποτελούν ορισμένα μικρά πελοποννησιακά κέντρα που παρουσιάζουν εικόνα εγκατάλειψης, παρακμής και περιθω-

ριοποίησης, γεγονός που εντείνει το χάσμα που τις χωρίζει από τα μεγάλα προνομιούχα κέντρα.

Η κατάσταση είναι διαφορετική στις ρωμαϊκές αποικίες (Κόρινθος, Δύμη και Πάτρα), των οποίων η ίδρυση δεν άλλαξε μόνο την πολιτική και οικονομική γεωγραφία της ευρύτερης περιοχής, αλλά ανέτρεψε και την παραδοσιακή κοινωνική ιεραρχία, καθώς και το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης, της οποίας μεγάλο μέρος δημεύτηκε και μοιράστηκε στους αποίκους. Στο πλαίσιο της νέας ρωμαϊκής τάξης της αποικίας, τα μέλη της παλαιάς άρχουσας τάξης παραγκωνίζονται. Μόνον οι Ρωμαίοι άποικοι διαθέτουν πλήρη πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, οι παλαιότεροι κάτοικοι, στο σύνολό τους, υποβαθμίζονται πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά σε πολίτες δεύτερης κατηγορίας, καθώς δεν διαθέτουν πολιτικά δικαιώματα και από νομική άποψη κατατάσσονται στην υποδεέστερη κατηγορία των *incolae*.

Η επίδραση της ρωμαϊκής κατάκτησης και κυριαρχίας είναι αναμφισβήτητη στον πολιτιστικό και θρησκευτικό βίο και των πελοποννησιακών πόλεων. Η υπόθεση ότι κατά την περίοδο αυτή οι μεγάλοι πανελλήνιοι αγώνες παρήκμασαν και υποβιβάστηκαν σε καθαρά τοπικού χαρακτήρα εκδηλώσεις δεν είναι καθόλου βέβαιη (εικ. 166, 167). Είναι αλήθεια ότι τώρα, εκτός από τους παραδοσιακούς μεγάλους ή μικρότερους αγώνες, εισήχθησαν, ιδιαίτερα στο πλαίσιο των αποικιών, καινοφανή για την ελληνική παράδοση θεάματα, όπως οι αγώνες των μονομάχων και τα κυνηγέσια (εικ. 109, 697). Αλλά και στον θρησκευτικό βίο υπήρξαν κάποιες μικρές αλλαγές. Οι Ρωμαίοι άφησαν τις πόλεις ελεύθερες στην οργάνωση του παραδοσιακού θρησκευτικού τους βίου και δεν αντέδρασαν στην εισαγωγή ή την αναδιοργάνωση ορισμένων θρησκευτικών εκδηλώσεων, όπως αυτή των Μυστηρίων της Ανδανίας (εικ. 921) στη Μεσσηνία, αλλά ενέθαρρυναν την εισαγωγή και διάδοση της αυτοκρατορικής λατρείας, την ιεροσύνη της οποίας ανέλαβαν αποκλειστικά τα μέλη της τοπικής φιλορω-

115

115. Ολυμπία. Το Νυμφαίον ανεγείρεται στην Άλι το 160 μ.Χ. από τον ευεργέτη Ηρώδη Αττικό για να επιλύσει το οξύ πρόβλημα υδροδοσίας του ιερού. Αποτελείτο από διάφορη εξέδρα και τις κόγχες των ορόφων στόλιζαν αγάλματα του αναθέτη, της αυτοκρατορικής δυναστείας των Αντωνίνων και του Διός (εικ. 848). Στο κατώτερο επίπεδο της εξέδρας δύο μονόπτεροι κυκλικοί ναΐσκοι κοσμούσαν την ορθογώνια δεξαμενή του κρηναίου οικοδομήματος.

116. Άργος. Ψηφιδωτό διάχωρο από μεγάλο δάπεδο ρωμαϊκής βίλας, με παραστάσεις των εποχών του έτους, εξαιρετικής τέχνης και νατουραλιστικής έκφρασης. Ο χειμώνας έχει τη μορφή καλυμένου γενειοφόρου άνδρα που κρατάει χαρακτηριστικά προϊόντα της χειμερινής διατροφής. Ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Αρχαιολογικό Μουσείο Άργους.

μαϊκής αριστοκρατίας (εικ. 116). Τον 2ο αι. μ.Χ. και υπό την επίδραση του κύματος της νοσταλγικής επανόδου στο παρελθόν παρατηρείται αναβίωση πολλών λατρειών και λατρευτικών πρακτικών, γεγονός που φαίνεται στην περιγραφή του Πausανία, τη νομισματική (εικ. 186) και την εικαστική εικονογραφία. Από τις νέες εισηγμένες λατρείες ξεχωρίζουν οι ρωμαϊκές, τις οποίες βρίσκει κανείς μόνο στο πλαίσιο των αποικιών, αλλά και οι ανατολικές οι οποίες ανθούν παντού και γνωρίζουν πολύ μεγαλύτερη διάδοση.

Αν εξαιρέσει κανείς τις αποικίες, ο εκρωμαϊσμός των πόλεων της Πελοποννήσου περιορίστηκε στον τομέα της ανθρωπωνυμίας, της αρχιτεκτονικής και των τεχνικών κατασκευής (εικ. 699). Οι αποικίες της Κορίνθου (εικ. 179) και της Πάτρας (εικ. 686) έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διάδοση των τεχνικών μεθόδων της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής στην Πελοπόννησο (εικ. 181-183) και στην Ελλάδα γενικότερα. Το αποτέλεσμα είναι γνωστό και αφορά τη μαζική επικράτηση της πλινθόκτιστης τοιχοδομίας αντί των λίθινων κατασκευών. Μεγάλος υπήρξε επίσης ο ρόλος τους στη διάδοση της δυτικής αρχιτεκτονικής με την κατασκευή αμφιθεάτρων και ωδείων (εικ. 188, 351, 694, 1183), προορισμένων για τα ρωμαϊκού τύπου θέατρα, νυμφαίων (εικ. 115, 354), θερμών (εικ. 154, 155, 169, 353) και υδραγωγείων (εικ. 698, 1108, 1188) που προσέφεραν πρωτόγνωρες ανέσεις αλλά και ναών με κρηπίδωμα που υψώνονται σε βάθος.

Τα διοικητικά μέτρα του Αυγούστου και των διαδόχων του άλλαξαν τη χωροταξική κατανομή των πληθυσμών και του πλούτου, την υπάρχουσα κοινωνική ιεραρχία και τη σχέση μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Ενώ κατά την περίοδο της ελευθερίας η σχέση αυτή είναι σχετικά ισομερής τώρα εγκαθίσταται μία νέα ιεραρχική δομή, με στόχο τη μεταφορά του γεωργικού πλεονάσματος της υπαίθρου προς τις περιοχές που είχαν την εξουσία και στις οποίες ζούσαν οι προνομιούχες κοινωνικές κατηγορίες. Η δημιουργία μεγάλων υδροκεφαλικών αστικών κέντρων κατανάλωσης άλλαξε τη διάρθρωση της οικονομικής παραγωγής αλλά και τη στρατηγική της καλλιέργειας, επειδή η αγροτική και η βιοτεχνική παραγωγή είχε ως κύριο στόχο τον ανεφοδιασμό των μεγάλων καταναλωτικών κολοσσών. Το γεγονός αυτό αύξησε την υπάρχουσα τάση αστυφιλίας και τη σταδιακή εγκατάλειψη της υπαίθρου, με αποτέλεσμα την έξαρση του φαινομένου των *agri deserti*, τάση που, παρά τις προσπάθειες διαφόρων αυτοκρατόρων, στάθηκε αδύνατον να ανακοπεί. Η ευημερία των πελοποννησιακών πόλεων άρχισε να κλονίζεται στον 3ο αι. μ.Χ., καθώς η πολιτική αστάθεια και οι διαρκείς πόλεμοι θα επιβραδύνουν περαιτέρω την παραγωγή, ενθαρρύνοντας την κερδοσκοπία και τις έντονες πληθωριστικές πιέσεις (εικ. 462, 463, 487), υποσκάπτοντας την κοινωνική συνοχή.

Οι καταστροφές στις πελοποννησιακές πόλεις που θα προκληθούν από την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.) θα δώσουν το αποφασιστικό κτύπημα. Η κρίση θα αγγίξει όχι μόνον τον πολιτικό και τον οικονομικό χώρο (οριστική διακοπή της νομισματοκοπίας) αλλά και εκείνο των αξιών, στον οποίο θα επενδύσει η νέα θρησκεία (εικ. 1151), γεγονός που έμμεσα θα επηρεάσει αρνητικά την προσπάθεια αντιστροφής της παρακμιακής τάσης. Η παροδική ανάκαμψη που παρατηρείται σε πολλές πελοποννησιακές πόλεις, κυρίως κατά τον 4ο αι. μ.Χ., δεν θα έχει μεγάλη διάρκεια και ο 6ος αι. θα σημάνει το οριστικό τέλος της αρχαιότητας, καθώς οι περισσότερες πόλεις της Πελοποννήσου θα εξαφανιστούν μετά από αυτή την περίοδο διά παντός από τον πολιτικό χάρτη της Χερσονήσου.

ΧΙΜΩΝ

